

L'especificitat de l'antropologia en els estudis d'alimentació

Arachu Castro
Universitat de Barcelona
Maison des Sciences de l'Homme (París)

En aquest article es mostra l'especificitat de l'antropologia en l'estudi de l'alimentació humana. Es presenta la diferència del discurs entre nutrició i antropologia, i també les diferents aproximacions al mateix objecte d'estudi. Finalment es proposa un tipus d'investigació característica de l'antropologia que permet conferir un sentit més ampli als estudis interdisciplinaris de l'alimentació i al mateix temps contribuir al desenvolupament de la teoria antropològica.

This article explains the specificity of anthropology in the study of human foodways. The different paradigms of nutrition and anthropology are introduced, together with their different approaches to the same object of study. In the end is proposed a type of research characteristic of anthropology that allows for a wider perspective on the interdisciplinary studies of food, which in addition contributes to the development of the anthropological theory.

L'alimentació és un procés socio-cultural que interactua de forma constant amb el procés biològic de la nutrició. Les ciències de la nutrició i l'antropologia social comparteixen l'objecte d'estudi de l'alimentació amb una visió disciplino-cèntrica, com a resultat d'una trajectòria d'investigació i d'un marc de referència propis. Tant l'una com l'altra separen de forma fictícia els processos socio-cultural i biològic que componen l'alimentació, els quals només es poden dissociar a nivell analític. Encara que aquest vincle està reconegut per ambdues disciplines, la investigació interdisciplinària de l'alimentació està representada per casos aïllats.

En aquest article es mostra l'especificitat de l'antropologia en l'estudi de l'alimentació humana. Es presenta la diferència del discurs entre nutrició i antropologia, i també les diferents aproximacions al mateix objecte d'estudi. Finalment es proposa un tipus d'investigació característic de l'antropologia, el qual permet conferir un sentit més ampli als estudis interdisciplinaris i al mateix temps contribuir al desenvolupament de la teoria antropològica.

Els/les especialistes en dietètica i nutrició utilitzen el terme d'hàbits alimentaris per referir-se als aspectes relacionats amb la cultura material de l'alimentació que no poden ser expressats en termes de nutrició. Els/les científics/ques socials, i en particular els/les antropòlegs, prefereixen utilitzar de substitut un concepte més ampli i neutre, que és el de *pràctiques alimentàries* (Calvo 1983; Sharman *et al.* 1991). Amb aquest es refereix als factors socio-culturals que en el binomi alimentació-nutrició interactuen amb els factors biològics i ambientals.

Les pràctiques alimentàries es constitueixen a través d'un procés de doble aprenentatge. D'una banda es tracta del suport d'una educació tècnica i especialitzada: d'hàbits o tècniques alimentàries, com ara les tècniques de cuina, les hores dels menjars, o la composició de cada plat. Alhora és també un

aprenentatge que serveix de suport a una socialització o bé educació general: dels trets culturals implícits, com els criteris d'identificació del gènere, edat, grup social o grup cultural.

Segons aquesta definició, les pràctiques alimentàries no es redueixen als hàbits alimentaris, que en són els aspectes més tangibles. Donat que aquests formen part de la cultura material i són observables empíricament, són els primers que es presten a ser descrits i quantificats. És en la recerca d'aquestes dades que els/les investigadors/es del camp de la nutrició i la dietètica tenen una llarga tradició.

La descripció dels hàbits alimentaris s'obté a partir de tècniques com els recomptes de vint-i-quatre hores (anotació de la ingestió alimentària d'una persona durant un dia complet i que es repeteix durant diversos dies), les freqüències d'aliments (l·listats de freqüències de consum de tots els aliments durant el cicle anual i les quantitats) o les

pesades (de tots els aliments que es preparen en una unitat domèstica). Els aliments descrits es tradueixen a nutricis (aigua, proteïnes [lípid], hidrats de carbó, vitamines i sals minerals) i els resultats es comparen amb les recomanacions alimentàries vigents. Aquestes dades es confronten també amb la descripció de l'estat nutricional, que s'obté a partir de mesures antropomètriques i anàlisis sanguinis. El tractament de les dades comporta l'establiment de diferències estadísticament significatives entre els segments de la població i la detecció dels grups de risc amb la finalitat, en molts casos, de desenvolupar un programa d'intervenció en matèria de salut pública nutricional.

Aquesta aproximació científica a l'objecte d'estudi parteix del desenvolupament metodològic i conceptual de la nutrició, disciplina de tradició positivista que estudia la fase biològica de l'alimentació. Es basa en tres fases que, en un principi, es presenten de forma diacrònica però que, en l'actualitat,

Àpats col·lectius, símbol de la importància social del fet alimentari. Fotografia: CDRCTP

actuen sincrònicament. La primera consisteix en l'experimentació amb animals de laboratori, la segona és l'estudi de persones a nivell hospitalari i la tercera és l'estudi epidemiològic de grups de població, tant a nivell hospitalari com comunitari. L'elevat control de variables que permet el laboratori disminueix en els altres medis i, malgrat tot, es mantenen els mateixos referents teòrics. Aquests es basen en el concepte de nutrició com un objecte exacte, susceptible de ser aproximat amb mètodes quantitius fins i tot a nivell de poblacions.

D'altra banda, la nutrició concep la naturalesa humana de forma universal. Difícilment és acceptat que la variabilitat socio-cultural dels grups humans interactua amb els processos biològics i això crea com a resultat una variabilitat nutricional a nivell de grups i no sols d'individus. Els resultats obtinguts en l'estudi d'un grup de població s'extrapolen amb facilitat a d'altres grups. En molts casos no és més que una idea de «ciudadà mitjà» desenvolupada des de la societat industrial, però que s'interpreta de forma universal.

Com que els factors socio-culturals no formen part d'aquests referents, sinó que es consideren com un grup de variables no objectivables, sols s'estudien en la mesura que es poden quantificar. És el cas de les dades socio-econòmiques que, generalment, consisteixen en el nivell d'ingressos, lloc d'origen, composició de la unitat domèstica i equipament de la llar. Fins i tot s'hi poden incorporar preguntes sobre les preferències alimentàries, també sobre els «coneixements» que la població té —la percepció respecte a la relació entre alimentació i salut. El resultat del tractament d'aquestes dades socio-culturals es limita a la descripció de correlacions que permeten abocar llum sobre algunes característiques dels grups de major o menor risc.

Els resultats d'una investigació d'aquest tipus corresponen a la tradició epistemològica

de les ciències de la nutrició. La recerca del «rigor» científic no dona lloc a interpretar i per això, l'anàlisi es limita al nivell descriptiu. L'antropologia, que parteix d'un marc conceptual en el qual l'alimentació té un valor de fenomen social total —seguint a Marcel Mauss— que no es redueix als hàbits alimentaris, ha desenvolupat plantejaments metodològics amb l'objectiu de contextualitzar, a nivell socio-cultural, les pràctiques alimentàries i interpretar-ne la variabilitat.

A partir d'aquest referent conceptual el/la antropòleg s'aproxima a l'objecte d'estudi mitjançant un treball de camp, caracteritzat per l'observació directa i participant, en la qual els instruments principals són els cinc sentits. Aquest procediment consisteix en un desdoblament que permet, a l'antropòleg, impregnar-se de les categories socio-culturals del grup que observa, en el qual el mateix investigador forma part de l'objecte d'estudi que construeix.

En antropologia, els estudis sobre alimentació es diferencien en funció de si estan definits com un *domini* d'estudi (als Estats Units) o com un *procediment* d'investigació (a França i a la Gran Bretanya). Els primers estan orientats a la salut i els segons, no necessàriament. La comunicació que existeix entre ambdues tendències és escassa com a conseqüència del debat que es crea entre antropologia aplicada i fonamental, segons sigui el tipus d'orientació.

El principal objectiu dels investigadors nord-americans és servir a la nutrició i promoure la salut mitjançant el canvi de les pràctiques alimentàries, però amb poc interès en el desenvolupament teòric. A Europa són els investigadors francesos els més prolífics en l'estudi de les pràctiques alimentàries. És un procediment que permet analitzar el significat i la funció de les relacions socials. Generalment no estan orientats cap a la salut i el seu objectiu principal és el d'examinar processos socials relacionats amb l'alimentació, amb la finalitat de

contribuir al desplegament de les teories antropològica i social.

Als Estats Units l'estudi de l'alimentació es concep, des de bon principi, com una ciència aplicada i interdisciplinària on l'antropologia hi juga un paper molt important. Segons una definició clàssica, l'alimentació és «el mitjà a través del qual les persones o grups de persones seleccionen, consumeixen i utilitzen una part de l'oferta alimentària disponible, en resposta a pressions socials i culturals» (Guthe i Mead, 1945:13). Reflecteix la tradició boasiana, segons la qual la investigació antropològica és, bàsicament, etnogràfica i que tota síntesi és prematura.

Actualment es desenvolupa, principalment des del *Council on Nutritional Anthropology*, una de les seccions de l'*American Anthropological Association* (a Washington, DC). Des d'aquest nucli s'ha elaborat una metodologia sistemàtica per a la recollida de dades qualitatives sobre pràctiques alimen-

tàries per tal de quantificar-les; així es mostra en els manuals publicats fins avui per a l'estudi antropològic de l'alimentació (Fitzgerald ed. 1977; Jerome, Kandel i Peltó eds. 1980; Quandt i Ritenbaugh eds. 1986; Peltó, Peltó i Messer eds. 1989).

La tendència de la investigació nord-americana consisteix, bàsicament, en una antropologia aplicada a la nutrició i a la salut pública; es caracteritza per un enfocament quantitatiu que dona prioritat al pragmatisme del treball de camp i al tractament estadístic de les dades. La quantificació de variables socio-culturals relacionades amb l'alimentació ha permès introduir l'antropologia a nombrosos estudis de salut pública nutricional.

Aquesta, gairebé, interdisciplinària metodologia s'aconsegueix a través d'un procés de mimetisme, a través del qual l'antropologia incorpora mètodes d'altres disciplines i, en particular, de les ciències de la nutrició.

El pragmatisme resultant dificulta l'elaboració de teories. Normalment, les dades es recullen sense referents teòrics, propis de l'antropologia –sinó amb una concepció de *problem solving*– i s'analitzen en la mesura que han de ser utilitzades i finançades. La manca d'elaboració de teories impedeix, alhora, que els resultats d'aquesta investigació aplicada es reinverteixin a l'antropologia fonamental i manté la supeditació d'aquesta, a la nutrició i a la salut pública.

La investigació francesa sobre els factors socio-culturals de l'alimentació ha sorgit més tard que la trajectòria nord-americana i s'estructura al voltant de la *Maison des Sciences de l'Homme* (a París, i també el del *Centre National de la Recherche Scientifique*. Els primers treballs referents a l'alimentació com a tema central d'estudi són històrics i s'inicien en els anys seixanta a la revista *Annales, Siciétés, Civilisations, Economies* (1961). Paral·lelament Claude Lévi-Straus es refereix a l'alimentació en el desenvolupament de la seva teoria estructuralista.

Al final dels anys setanta brollen, a França, nombroses publicacions sobre l'estudi socio-cultural de l'alimentació, els quals presenten una juxtaposició de treballs de bona qualitat, però independents. Les principals revistes són *Information sur les Sciences Sociales* (a partir de 1979 amb la rúbrica «Anthropologie de l'Alimentation») i *Food and Foodways*

(publicació franco-americana d'antropologia, sociologia i història de l'alimentació que s'inicia el 1986); també algun número concret de *Communications* (1979:31), *Ethnologie Française* (1980:10), *Revue Française de Sociologie* (1980:21) i *Jatba* (1988:35). S'estudia l'alimentació com a eina per al desenvolupament de les teories antropològica i social. És una via d'accés al coneixement d'una societat, i també el parentiu i la religió ho són des del principi de la disciplina.

En la investigació francesa, l'alimentació com a objecte d'estudi, està al servei de les ciències socials –*sciences humaines* a l'equivalent francès– i reflecteix l'estret vincle entre antropologia i sociologia, de conformitat amb la tradició epistemològica francesa. En general, s'al·ludeix tota referència a la nutrició amb la voluntat de marcar la independència de les disciplines amb la voluntat de marcar la independència de les disciplines socials respecte de les biomèdiques, excepte en els punts de vista interdisciplinàries d'Igor de Garine (1990) i de Claude Fischler (1990). Es prioritza l'anàlisi qualitativa, i també la interpretació i contextualització socio-cultural de les dades.

La comparació entre aquestes dues grans tendències d'investigació és una mostra del problema interdisciplinari que existeix dins la mateixa antropologia, entre la ciència fonamental –acumulació de coneixements en el si de la disciplina– i la ciència aplicada. La primera es reproduïx dins el sistema antropològic i aferma les bases de la segona. Aquesta darrera porta a la pràctica les teories de l'antropologia fonamental i en reproduïx la interdisciplinarietat. Molt poques vegades, però, l'antropologia fonamental incorpora els resultats de l'aplicada, perquè es veuria impurificada per altres disciplines, caracteritzades per un discurs normatiu, com és el cas de la nutrició.

Per superar els problemes interdisciplinari i intradisciplinari, en l'estudi de l'alimentació humana, l'antropologia enfocada a l'ali-

mentació ha d'elaborar teories que puguin ser reinvertides, tant en nutrició com en antropologia social. Aquestes teories s'han d'allunyar del discurs normatiu inherent a la nutrició que va des de la disciplina cap a la població i del discurs normatiu de l'antropologia fonamental, dirigit a l'antropologia aplicada.

L'especificitat de l'antropologia, en l'estudi de l'alimentació, ho és tant a nivell teòric com metodològic. La definició de pràctiques alimentàries, com a fenomen no desvinculable de la resta de factors socio-culturals, no limitat als hàbits alimentaris, juntament amb un treball de camp basat en l'observació participant com a mètode propi de l'antropologia, són la base d'aquesta especificitat. El resultat d'aquesta aproximació, a l'objecte d'estudi, contribueix tant al coneixement de l'alimentació humana, en el sentit més ampli, com per a l'elaboració de plans

d'intervenció en matèria de salut pública nutricional.

Un estudi de Mary Douglas exemplifica un tipus de contribució específica de l'antropologia que col·labora en favor de la teoria de l'alimentació humana (Douglas i Nicod, 1974; Douglas, 1977). L'autora, que intenta reunir l'aplicabilitat de l'antropologia al camp de la nutrició amb l'estructuralisme francès, ens mostra que l'alimentació sols es pot comprendre si se la relaciona amb el context adequat, degut a la seva condició de fenomen social total. El seu estudi sobre la classe obrera britànica es basa en l'observació participant com a mètode principal d'apropament.

Aquesta metodologia li permet establir un paral·lelisme entre complexitat cerimonial del menjar i quantitat d'aliments. La complexitat i, per tant, la quantitat d'aliments, es torna més freqüent amb l'augment de la

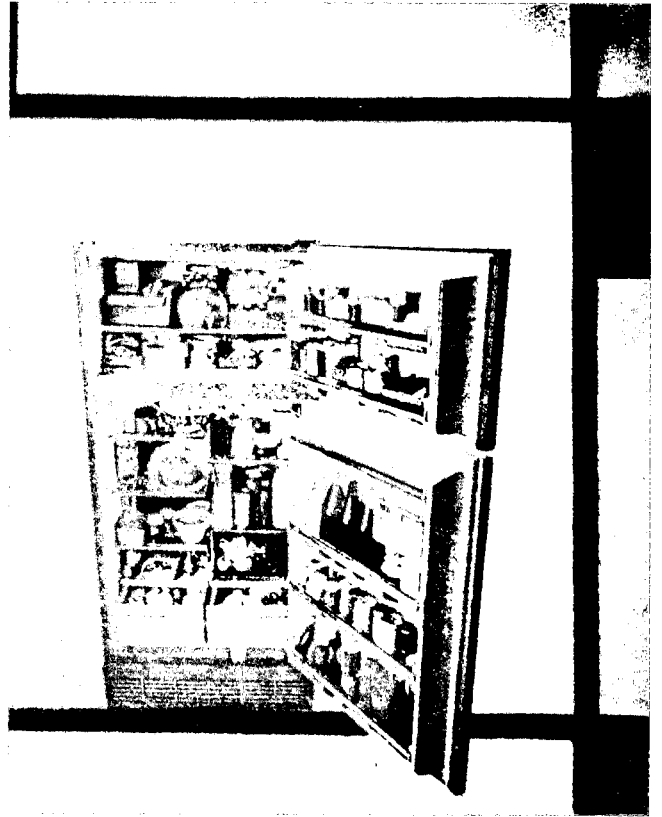

capacitat adquisitiva. A major complexitat, la pressió cultural afavoreix l'afartada —menjar per sobre de la sensació de sacietat— en lloc d'aturar de menjar, cosa que permet, a l'autora, demostrar la hipòtesi que *els senyals de parar de menjar són culturals, estan regulats pel grup i no responen a ensenyes fisiològiques d'una forma directa.*

Per arribar a aquesta teoria ha estat necessari partir de la concepció de pràctiques alimentàries com un procés de doble aprenentatge. Una visió de caire reductor sobre l'alimentació, com la que comporta la d'hàbits alimentaris, no hagués permès relacionar la regulació que exerceix el grup sociocultural amb el senyal de parar de menjar. Aquesta relació permet, a més a més, comprendre el perquè un canvi de grup pot comportar la pèrdua de la noció de fins quan s'ha de continuar menjant, com en el cas d'una persona que estigui fora del seu grup domèstic —les persones que viuen soles— o del seu grup sociocultural més ampli —com és el cas de l'emigració.

L'estudi de Douglas és un cas de contribució teòrica que, de forma indirecta, es pot utilitzar per a l'elaboració de programes d'educació nutricional, encara que aquest no fos l'objectiu principal de la investigació. En altres casos, des d'un principi s'estableix el paper de l'antropologia en plans d'intervenció. Els problemes ètics que comporta l'aplicació en el sentit de canvi planificat es justifiquen pel fet que «els plans de desenvolupament i el canvi, en general, tindran lloc amb o sense antropòlegs» (Pillsbury, 1986:10).

La contribució de l'antropologia aplicada es destaca, de forma principal, en la fase prèvia a l'estudi nutricional i en la fase d'implementació. Un estudi antropològic permet conèixer les pràctiques alimentàries i, concretament, les necessitats de nutrició. Aquest estudi facilita el terreny als especialistes en nutrició, en un sentit immediat, ja que la informació que aporta l'antropòleg es comple-

menta amb la de l'especialista en nutrició. Per exemple, el saber d'antuvi la llista d'aliments que estan categoritzats com a comestibles per al grup estudiat, permet elaborar, d'una forma més precisa i en els termes adequats —aquells que utilitza el mateix grup—, tècniques com la freqüència d'aliments. En la fase d'[implantació] l'antropòleg ha de traduir les necessitats de nutrició —determinades pels especialistes i alienes a la parcel·la científica de l'antropòleg— en estratègies que siguin acceptables socioculturalment.

L'estudi sociocultural de l'alimentació que suggerim, combina el concepte de domini amb el de procediment. Es prioritza un tipus d'estudi orientat cap a la salut i que, alhora, contribueix a la comprensió de les pràctiques alimentàries, en un marc *holístic*. La taula següent resumeix els paradigmes principals que diferencien els punts de vista sociocultural i biomèdic (basat, en part, en Cassidy, 1991) i incorpora una síntesi entre elaboració teòrica i aplicació:

Visió biomèdica (nutricional)

L'alimentació satisfà les necessitats fisiològiques de l'organisme humà.

L'expert resta fora i per sobre del sistema i ofereix el seu coneixement a un públic inexpert.

L'objectiu de la investigació és conèixer quantes més persones tinguin coneixements "correctes" o "experts" amb la finalitat de determinar la grandària del projecte de millora que s'ha de dur a terme (PUNT DE VISTA QUANTITATIU).

Prefereix dissenyar aliments i els nutricis —allò pel qual els especialistes en nutrició estan formats.

Visió sòcio-cultural (antropològica)

L'alimentació satisfà les necessitats sòcio-culturals dels grups humans.

L'expert forma part del sistema i compara el seu coneixement amb un grup que també té coneixements —encara que siguin d'un altre tipus.

L'objectiu de la investigació és conèixer allò que les persones saben amb la finalitat de desenvolupar estratègies que ofereixin nous coneixements, de manera que tinguin sentit per al grup (PUNT DE VISTA QUALITATIU).

Prefereix dissenyar missatges per a grups específics.

Es preocupa per les persones i els grups socials —allò perquè els antropòlegs estan formats.

Com a resultat de la comparació entre antropologia i nutrició es revela que l'aportació de l'antropologia, no sols és important per al desenvolupament de la teoria de l'alimentació humana, sinó també per a la seva aplicació científica. L'anàlisi presentat en aquest article assenyala que la incorporació de la teoria i la metodologia antropològiques, en l'estudi de l'alimentació humana, permet conèixer aquest objecte d'estudi d'una forma

més àmplia que la visió unidisciplinar que ofereix la nutrició. El reconeixement de l'alimentació, com un procés sòcio-cultural, és imprescindible per a «desmedicalitzar» els programes d'intervenció i donar una perspectiva més completa a la salut pública nutricional i a les polítiques d'alimentació i nutrició.

Bibliografia

CALVO, Manuel, *Des pratiques alimentaires*, «Economie Rurale», 154, 1983, pp. 44-48.

CASSIDY, Claire, *Yuppies, mickies and natives: An informal exploration of philosophy of method in nutritional anthropology*, Presentat a «The Society for Applied Anthropology Annual Meeting», 1991, 19 pp.

DOUGLAS, Mary, *Culture and food*, a Freilich, Morris (ed.) «The Pleasures of Anthropology», Nova York: Mentor, 1983 [1977], pp. 74-101.

DOUGLAS, Mary i NICOD Michael, *Taking the biscuit: The structure of British meals*, «New Society» 19 (1974), pp. 744-747.

FISCHLER, Claude, *L'Homnivore*. París, Odile Jacob, 1990, pp. 414.

FITZGERALD, Thomas K., *Anthropological approaches to the study of food habits: Some methodological issues*, T. K. Fitzgerald (ed.), «Nutrition and Anthropology Action», Amsterdam, Van Gorcum, 1977, pp. 69-78.

GARINE, Igor de, *Les modes alimentaires: Histoire de l'alimentation et des manières de table*, Jean Poirier (ed.) «Histoire des Moeurs: Les coordonnées de l'Homme et la Culture Matérielle», París, Gallimard, Encyclopédie de la Pléiade, 1990, pp. 1447-1627.

GUTHE, Carl E. i MEAD, Margaret, *Manual for the Study of Food Habits*, Washington, National Research Council, 1945, 142 pp.

JEROME, Norge, W.; KANDEL RANDY F., i PELTO, Gretel H. (eds.), *Nutritional Anthropology*. Pleasantville, Nova York, Redgrave, 1980.

PELTO, Gretel; PELTO, Pertti i MESSER, Ellen (eds.), *Research Methods in Nutritional Anthropology*, Tokyo, United Nations University, 1989, 201 pp.

PILLSBURG, Barbara, *Making a difference: Anthropologists in international development*, en Walter Goldschmidt (ed.), «Anthropology and Public Policy», Washington, American Anthropological Association, 1986, pp. 10-28.

QUANDT, Sara i RITENBAUGH, Cheryl (eds.), *Training Manual in Nutritional Anthropology*, Washington, American Anthropological Association, 1986, 151 pp.

SHARMAN, Anne et al. (eds.), *Diet and Domestic Life in Society*, Filadèlfia, Temple University Press, 1991, 287 pp.